

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Column: Wetenschappers op de vlucht

Auteur: Sjang ten Hagen

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 44.3, 6-8.

© 2022 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

WETENSCHAPPERS OP DE VLUCHT

Sjang ten Hagen

Op deze foto zien we natuurkundige Albert Einstein, de wereldberoemde grondlegger van de relativiteitstheorie, te midden van een groep mensen die een glimp van hem proberen op te vangen. Einstein en zijn bewonderaars bevinden zich aan boord van de SS Belgenland, een oceaanstomer van de Red Star Line die aan het begin van de vorige eeuw passagiers tussen New York en Antwerpen vervoerde. Het is maart 1933 en Einstein heeft net een intensief bezoek aan de Verenigde Staten achter de rug met een groot aantal publieke en wetenschappelijke optredens. In Amerika is hij een graag geziene persoonlijkheid die zich in de hoogste politieke, culturele en intellectuele kringen begeeft.

Maar thuis in Berlijn, zo realiseert Einstein zich terwijl hij de Atlantische oceaan oversteekt, staat hem een minder enthousiast welkom te wachten. Tijdens zijn verblijf in Amerika heeft Adolf Hitler de macht gegrepen. Wanneer Einstein vervolgens verneemt dat Hitlers aanhangers herhaaldelijk zijn Berlijnse woning hebben geplunderd, waant hij zich zijn leven niet meer zeker. Zijn Joodse achtergrond, internationalisme en pacifisme maakten hem al langer tot een buitengewoon omstreden figuur in Duitse conservatieve kringen, maar nu verslechtert de situatie wel erg snel.

Misschien verklaren deze omstandigheden waarom Einstein op de foto

nogal verweesd voor zich uit staart — al zal de lange en vermoeiende bootreis van New York naar Antwerpen ook niet hebben geholpen. Hoe dan ook heeft Einstein op het moment dat de foto werd genomen net definitief besloten om niet meer terug te keren naar Berlijn, de stad waar hij in de jaren 1910 en 1920 zijn wetenschappelijke hoogtijdagen vierde en die tot dan toe gold als dé wereldwijde hotspot van de natuurkunde.

Na aankomst in Antwerpen blijft Einstein in België. Hij woont daar zes maanden lang in een villa in het schilderachtige kuststadje De Haan aan Zee. Aan de Belgische kust wisselt hij van gedachten met andere wetenschappers, maar ook met kunstenaars en het koninklijk paar Albert I en Elisabeth. Maar Einstein voelt zich ontheemd en niet langer veilig op het Europese vasteland. Eind 1933 vertrekt hij daarom vanuit België, via een korte tussenstop in Engeland, voorgoed naar de Verenigde Staten, waar hij aan het nieuw opgerichte Institute for Advanced Study in Princeton een nieuwe wetenschappelijke thuishaven vindt.

Het verhaal van Einstein als vluchtende wetenschapper staat niet op zichzelf: tijdens het Interbellum verwisselden, vooral Joodse, wetenschappers massaal de tot dan toe toonaangevende Duitse universiteiten voor Amerikaanse. De resulterende transatlantische *intellectual migration*, zoals die door (weten-

Albert Einstein aan boord van de SS Belgenland (1933). Bron: Wikimedia Commons

schaps)historici wordt genoemd, droeg sterk bij aan de opkomst van de Verenigde Staten als nieuwe wetenschappelijke supermacht.

En ook vandaag de dag zijn er nog wetenschappers op de vlucht. Sinds begin dit jaar, toen de Russische invasie in Oekraïne begon, hebben studenten en wetenschappers uit andere landen hun uiterste best gedaan om collega's uit dit oorlogsgebied een helpende hand toe te reiken. Zo boden zij hen via het internationale platform #ScienceForUkraine slaapplekken, werkplekken en onderzoeksbeurzen aan. In Nederland verlaagden universiteiten het collegegeld voor Oekraïense studen-

ten en riepen tijdelijke contracten voor Oekraïense onderzoekers in het leven.¹

Maar Einsteins verhaal lijkt misschien nog wel het meest op dat van Russische intellectuelen die op dit moment in steeds grotere getalen hun thuisland ontvluchten. In Rusland is er al jaren sprake van een 'brain drain' door de emigratie van wetenschappers, ingenieurs, creatieven en andere hoogopgeleiden. Door de oorlog in Oekraïne is die intellectuele uittocht nog verder versterkt. Het is daarbij opmerkelijk dat, net als in de jaren dertig, de VS zich opwerpen als nieuwe thuishaven voor ontheemde Europese wetenschappers.

Onlangs kondigde de Amerikaanse president Joe Biden aan om de immigratie-eisen voor Russische wetenschappers en ingenieurs te willen versoepelen.²

Op het eerste gezicht illustreren deze historische en hedendaagse voorbeelden van wetenschappers op de vlucht het internationale en universele karakter van wetenschap; als wetenschapper kun je immers over de hele wereld terecht. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat wetenschap heel lokaal is: ze kan niet los gezien worden van de politieke omstandigheden waarin zij wordt beoefend. Bovendien heeft iedere wetenschapper, net zoals ieder ander mens, een veilig thuis nodig.

Sjang ten Hagen is wetenschapshistoricus. Zijn werk richt zich op de uitwisseling van kennis tussen verschillende landen en disciplines in de negentiende en twintigste eeuw. Hij is momenteel werkzaam als postdoctoraal onderzoeker aan het Instituut voor Geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

1. Josefine van Enk, 'Universiteiten vragen laag collegegeld aan Oekraïense studenten', *U-Today*, 17 mei 2022. <https://www.utoday.nl/news/71455/universiteiten-vragen-laag-collegegeld-aan-oekraïense-studenten> (1 juni 2022); 'UT biedt Oekraïners tijdelijke baan aan', *U-Today*, 20 april 2022. <https://www.utoday.nl/news/71343/ut-biedt-oekraïners-tijdelijke-baan-aan> (1 juni 2022).

2. 'To Hobble Putin, Accelerate the Brain Drain', *The Washington Post*, 10 mei 2022. https://www.washingtonpost.com/business/energy/to-hobble-putin-accelerate-the-brain-drain/2022/05/10/3f50127a-d061-11ec-886b-df76183d233f_story.html (1 juni 2022).